

діяльності тощо, які повинні й можуть скласти зміст підручників, навчально-методичних посібників для викладачів та студентів.

Четвертому рівню властиве створення навчально-методичних комплексів.

П'ятий рівень проектування змісту педагогічної підготовки майбутнього вчителя пояснює структуру особистості студента.

Аналіз отриманих експериментальних матеріалів свідчить, що оновлення змісту педагогічних дисциплін на основі залучення до нього емоційно-ціннісного компонента та умінь навчальної діяльності не тільки може підвищити якість знань у галузі педагогіки, але й сприяє засвоєнню гуманістичних професійних цінностей майбутніх учителів, стимулює їхній особистісний розвиток.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асмолов А.Г. Психология личности / Асмолов А.Г. – М.: Смысл; Академия, 2002.
2. Исаев Е.И. Теория и практика психологического образования педагога / Е.И. Исаев // Психологический журнал. – 2000. – Т.21. – № 6.
3. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник / Крысько В.Г. – Мн.; М., 2001.
4. Кузьмина Н.В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся / Н.В. Кузьмина // Вопросы психологии. – 1984. – № 1.
5. Левин Г.Д. Свобода воли. Современный взгляд / Г.Д. Левин // Вопросы философии. – 2000. – № 6.
6. Пазухина С.В. Личностный смысл изучения психологии студентами педвуза / С.В. Пазухина // Шаг в будущее: материалы ежегодной научной конференции аспирантов и соискателей психолого-педагогических кафедр ТГПУ им.Л.Н.Толстого: сб. статей. – Тула: ТГПУ им. Л.Н.Толстого, 2000. – С. 5 – 7.
7. Сухобская Г.С. Творческий потенциал учителя и его потребность в психолого-педагогических знаниях / Г.С. Сухобская // Профессиональные потребности учителя в психолого-педагогических знаниях. – М., 1987.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
9. Юнг К.Г. О становлении личности / К.Г. Юнг // Конфликты детской души. – М., 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Радул Валерій Вікторович — доктор педагогічних наук, професор, завідувачий кафедрою педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження загальних та професійних особливостей розвитку особистості.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЖИТТЯ ДИТИНИ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН VI – XIII ст.

Ольга РАДУЛ

У статті на підставі сприйняття часу у давніх суспільствах, соціально вікової стратифікації, виділяються основні етапи життя дитини у східних слов'ян від народження до чотирнадцяти років.

Ключові слова: дитина, виховання, періоди життя, східні слов'яни.

На момент остаточного розселення слов'ян (V–VII ст.) та поділ їх на три гілки (східних західних і південних) вони мали чіткі уявлення про певні вікові категорії та визначали періоди у житті дитини. У слов'ян, як і в інших давніх народів, існувало інше сприйняття часу, віку людини, інший підхід до його вимірювання, ніж зараз. Суспільствам далекого минулого було властиве специфічне мислення. Найбільш повно ця своєрідність описується поняттям «синкретизм»: час був невіддільний від навколишнього світу, утворюючи частину подій і явищ, що відбувалися у природі і суспільстві [5, 105]. Як зауважував Дж. Фрезер, навіть рік для будь-якої людини був досить тривалим періодом часу, для людини далекого минулого «рік міг здаватися таким довгим, що він не усвідомлював його як цикл» [18, 304]. З часом сформувалося поняття про циклічність життя, циклічність природних процесів, яке було притаманне і слов'янам.

Сьогодні формальне визначення віку має два значення. Абсолютний, календарний або хронологічний вік визначається кількістю часових одиниць (хвилин, днів, років...), які відділяють момент виникнення об'єкта від моменту його виміру. Це суто кількісне, абстрактне поняття, яке означає тривалість існування об'єкта, його локалізацію у часі. Другим значенням є умовний вік, або вік розвитку, який визначається через встановлення розташування об'єкта в певному еволюційно-генетичному ряду, в деякому процесі розвитку, на підставі певних якісно-кількісних ознак [8, 65].

Визначення хронологічного віку об'єкта називається датуванням. Встановлення умовного віку є елементом періодизації, яка передбачає вибір не тільки хронологічних одиниць виміру, а й самої системи відліку і принципів її розчленування. Будь-яка періодизація є спробою структурувати плин часу, виділивши в ньому певні хронологічні відрізки (періоди), які мають якесь змістовне значення. Тому періодизація логічно складніша за датування. Однак фактично будь-яке датування і сама потреба уточнити хронологічний вік об'єкта має на увазі якусь періодизацію, в межах і у зв'язку з якою вона здійснюється.

Поняття хронологічного віку та терміни, що його виражають, історично виникли набагато пізніше, ніж поділ життя людини на такі етапи, як дитинство, зрілість (дорослість) і старість або уявлення про космічні і соціальні цикли.

Вікові категорії є надзвичайно складними і суперечливими і в сучасній науці. І. С. Кон виділяє три основні системи відліку, в яких наука описує вік людини і поза якими вікові категорії взагалі не мають смисла.

1. Індивідуальний розвиток, який описується в таких поняттях, як «онтогенез», «перебіг життя», «життєвий шлях», «життєвий цикл», «біографія», його складові («стадії розвитку», «вікові етапи життя» та ін.)

і похідні («вікові властивості»). При цьому поняття віку розвитку та його еталони є багатовимірними. Так, на підставі об'єктивних, зовнішніх вимірів розрізняють біологічний, соціальний, психічний вік. Крім того існує суб'єктивний вік особистості – вікова самосвідомість, яка залежить від наповненості життя, рівня самореалізації особистості, що сприймається суб'єктивно.

2. Соціально-вікові процеси і соціально вікова структура суспільства, які описуються в таких термінах, як «вікова стратифікація», «віковий поділ праці», «вікові верства», «вікові групи», «покоління», «когортні відмінності» і т.і.

3. Віковий символізм, тобто відображення вікових процесів і властивостей в культурі, те, як їх сприймають і символізують представники різних соціально-економічних і етнічних спільнот і груп («вікові обряди», «вікові стереотипи» і т.п.) [8, 66–67].

Кожен з цих предметів за своєю суттю є міждисциплінарним. Однак у вивченні індивідуального життєвого шляху провідна роль належить переважно психологам, дослідження вікової стратифікації здійснюють соціологія і демографія. Віковий символізм вивчається переважно етнографами за допомогою фольклористів і істориків.

Отже, першою системою є процес індивідуального розвитку. Його періодизація ґрунтується на виділенні низки універсальних вікових процесів, внаслідок яких формуються відповідні індивідуальні вікові властивості (відмінності). Вікові процеси і вікові відмінності узагальнюються в понятті вікових стадій (фаз, етапів, періодів) або стадій розвитку (дитинство, перехідний вік, зрілість, старість). І. С. Кон зауважує, що в сучасній науці існує три основних терміни для описання індивідуального розвитку загалом – час життя, життєвий цикл і життєвий шлях [8, 73].

Час життя, або протяжність, простір життя означає часовий інтервал між народженням і смертю, хронологічні межі індивідуального існування без з'ясування його змісту.

Поняття «життєвий шлях» є більш визначеним і змістовнішим. Воно передбачає, що хід життя підпорядкований певній закономірності, а його етапи є постійним колообігом. Ідея циклічного колообігу людського життя, подібного циклічності природних процесів (зміна дня і ночі, пір року і т.і.) є однією з найдавніших форм нашої свідомості. Багато біологічних і соціальних вікових процесів дійсно є циклічними. Так, організм проходить послідовність народження, росту, дозрівання, старіння і смерті. Особистість спочатку засвоює, потім виконує і, нарешті поступово залишає певний набір соціальних ролей (трудових, сімейних, батьківських), а потім той же цикл знову повторюють її нащадки. Циклічність характеризує і зміну поколінь у суспільстві, в якому молодші

(діти) спочатку вчать у старших, потім активно діють поруч з ними, а потім, у свою чергу, соціалізують молодших.

Однак поняття «життєвий цикл» передбачає деяку замкненість, завершеність процесу. Взаємодія з іншими людьми і соціальними інститутами не завжди вкладається в циклічну схему.

Поняття «життєвий шлях» відрізняється багатомірністю, воно передбачає багато різних тенденцій і ліній розвитку у межах однієї біографії, при цьому ці лінії одночасно є автономними і взаємопов'язаними.

Другою системою відліку є вікова стратифікація. Кожне суспільство поділяється на певні прошарки відповідно віку своїх членів, а розвиток суспільства може бути представлений як процес послідовної зміни і наступності цих прошарків-поколінь.

Третя система – віковий символізм як підсистема культури включає такі взаємопов'язані елементи:

- нормативні критерії віку, тобто прийняту культурою вікову термінологію, періодизацію життєвого циклу (з визначенням тривалості етапів і їх завдань);

- аскриптивні вікові властивості (вікові стереотипи) – риси і властивості, які приписуються культурою особам певного віку та виступають як певна норма;

- символізацію вікових процесів – уявлення про те, як відбуваються або як повинні відбуватися зростання, розвиток і перехід індивіда з однієї вікової стадії в іншу;

- вікові обряди – ритуали, через які культура структурує життєвий цикл і оформлює взаємостосунки вікових прошарків, класів і груп;

- вікову субкультуру – специфічний набір ознак і цінностей, за якими представники даного вікового прошарку, класу чи групи усвідомлюють і стверджують себе як «ми», що вирізняє серед усіх інших вікових спільнот.

Всі ці елементи відповідають певним аспектам життєвого циклу і вікової стратифікації суспільства. Так, нормативні критерії віку відповідають стадіям життєвого циклу і структурі вікових прошарків. Аскриптивні вікові властивості – культурно-нормативний аналог і еквівалент індивідуальних вікових відмінностей і властивостей відповідних вікових прошарків (класів). Символізація вікових процесів і вікові обряди є відображенням і легітимізацією вікових змін і соціально-вікових процесів, а вікова субкультура похідна від реальних стосунків вікових прошарків і організацій [8, 73–94].

Зважаючи на все це, розглянемо періодизацію життя житини у східних слов'ян VI–XIII ст.

У слов'ян панувала аграрна економіка, яка розвивалася з часів енеоліту та тривала до кінця XVIII ст. (до початку промислової революції). Аграрні суспільства відносять до традиційних, тобто таких, в яких поведінка людей, їх взаємні стосунки, все їх життя регламентувалося традицією, що приймається на віру. Такі суспільства орієнтовані на повторення незмінних, успадкованих з прадавніх часів зразків. Культуру таких суспільств, яка називається традиційно-побутовою, вивчає етнографія. У сполученні її з історією, археологією, фольклористикою можна з'ясувати питання вікової стратифікації суспільства давніх слов'ян та їх уявлення про періодизацію життя дитини.

Незважаючи на етнокультурні варіації, нормативні критерії віку, які тісно пов'язані з розвитком тимчасових уявлень і категорій, мають деякі загальні закономірності.

Як зазначалося вище, одна з найдавніших інтуїцій часу, властива безписемним культурам, фіксує не тривалість і незворотність, а ритмічність, повторюваність, циклічність процесів. У первісної людини «існувало не виразне почуття самого часу, а тільки деякі часові асоціації, які поділяли час на інтервали» [17, 74].

Плин життя також сприймався архаїчною свідомістю не як лінійний, а як циклічний процес. Тим більше що суб'єктом його вважався не окремих індивід, а рід, плем'я, община.

Ідея постійності життєвого циклу підкріплюється розповсюдженою у багатьох давніх релігіях ідеєю інкарнації, вселення у тіло новонародженої дитини померлого пращура (або його душі), уявленням про дитину як про предка, що повернувся і повторює своє життя, та притаманним для архаїчного світогляду змішанням соціально-вікових категорій з генеалогічними. Поки індивідуальне життя ще не набуло самостійної цінності, а ідея чергування природних циклів не змінилася ідеєю розвитку, така символізація абсолютно логічна [8, 96].

Представники безписемних народів, зазвичай, не знають свій хронологічний вік і не надають йому суттєвого значення. Їм достатньо вказівки на колективний вік, який виражається в термінах своєї приналежності до певного вікового ступеня або порядку старшинства. Таке знання їм потрібне, оскільки суворі правила етикетної поведінки можуть бути порушеними тільки між ровесниками, рівними.

І в давні часи ніхто не знав точно дату свого народження, зауважує Ф. Арієс [2, 220]. Поняття хронологічного віку виникає пізніше за поняття життєвого циклу.

Отже, для давніх людей основними були вікові градації у суспільстві. Календарний же вік значив набагато менше. Стосується це і слов'ян.

Будь-яка система вікової стратифікації поділяє людей на старших і молодших. Поняття «старшинства» має не тільки описове, а й ціннісне,

соціально-статусне значення, позначаючи деяку нерівність, або хоча б асиметрію прав і обов'язків. У всіх мовах, зауважує Кон, поняття «молодший» вказує не тільки на вік, а й на залежний, підпорядкований статус [8, 85]. Це значення мають і такі вікові терміни, як «дитина», «отрок» і «юнак».

Вірогідно, усі народи розрізняють етапи дитинства, зрілості і старості. Існують також змістовні транскультурні варіанти, зумовлені стадіальністю психофізіологічного і розумового розвитку дитини.

Є. І. Сявавко на підставі «Материалов для словаря древнерусского языка по письменным памятникам», зібраних І. І. Срезневським (1893), у східних слов'ян виокремлює вікову диференціацію з чотирьох чоловічих класів: отроки, юноші, мужі, старці [16, 14]. Такий поділ дослідниця зумовлює потребою регулювання шлюбних відносин. Ця диференціація вікових груп у слов'ян така ж, як і в інших народів. Етнографічні матеріали засвідчують поділ чоловіків на такі основні групи: (1) хлопчиків і юнаків, які не пройшли ініціації; (2) парубків між ініціацією і одруженням; (3) одружених чоловіків; (4) літніх чоловіків, що мали особливий авторитет і привілеї [15, 119].

Слід звернути увагу на той факт, що етнографічні матеріали відзначають саме диференціацію віку чоловіків. Пояснюється це тим, що у патріархальних суспільствах, в яких чоловіки виконують найважчу роботу і їх цінність відповідно вища (у зв'язку із статево-віковим поділом праці), рольові функції жінок не так чітко визначаються, тому на диференціацію жінок менше звернено уваги [7, 222].

Стосовно виділення періодів у житті дитини давніх слов'ян, то С. Д. Бабишин зазначає: «Уже на той час (в родовому суспільстві) народною педагогікою було чітко визначено послідовні етапи раннього виховання дітей. Перший з них називався періодом баяння – від народження до 1,5–2 років. Основними засобами цього періоду виховання були спілкування матері з дитиною і колискова пісня. З ростом і розвитком дитини виникала потреба у складніших формах виховання. Для цього була створена поезія пестування. І наступний етап у вихованні наші предки називали пестуванням. ... Період пестування завершувався обрядом постригів хлопчиків і заплітанням дівчаток. Хлопчики переходили з-під опіки пестунів – дідусів і бабусь в оточення чоловіків. Актом постригу і заплітанням коси розпочинався другий етап у житті дітей – набуття трудових навичок та оволодіння нормами моральної поведінки» [3, 4–5].

Отже, насамперед, виділяються етапи баяння і пестування. «Баяння» походить від давньоруського «баяти», тобто розповідати [14, 25]. Водночас дослідник дитячого фольклору М. Мельников звернув увагу на те, що в народному побуті дитячу колиску називали «байкою» від

дієслова байкати (баюкати, колихати) [11, 17], що підтверджується також повтором слів «баю, баю» у колискових піснях українців, білорусів і росіян.

Давнє походження мають і слова «пестун», «пестунство». Так, слово «пестун» трапляється в одному із найдавніших пам'яток давньоруської писемності – «Остромировому євангелії» (1056–1057). Існування слова у давньоруській, болгарській, словацькій, словенській, польській, чеській мовах свідчить про його побутування ще в загальнослов'янський період, де воно було рівнозначне пізнішому терміну «вихователь» [1, 68, 69].

Походження понять «пестун», «пестунство», «пестушка» аналізує Є. І. Сявавко, посилаючись на Є. А. Покровського (дитячого лікаря, педагога, дослідника народного виховання, що жив у ХІХ ст.): «Пестушка, ймовірно, одержала назву від слова «пест», яким товчуть щонебудь у ступі, підкидаючи його догори і знову опускаючи в ступу» (Покровский Е. А. Физическое воспитание детей у разных народов, преимущественно России. – М., 1884. – с.244) [16, 38]. Поділяючи цю думку, зауважимо, що виникнення понять «пестун», «пестунство» пов'язано із розвитком землеробства у слов'ян. Жінки, що мали немовлят, не могли разом з іншими дорослими брати участь у сільськогосподарських роботах, однак виконували посильну роботу по дому – готували їжу із зерен злаків, застосовуючи для їх подрібнення побутові знаряддя праці – ступку і пест. Жінки ж були й першими виховательками дітей.

Вживалися поняття «пестун», «пестунство» протягом тривалого часу, що засвідчує «Лексикон Словенноросский и имен толкование» Памви Беринди 1627 р. Так, слово «пестун» у ньому пояснюється як «педагог, детоводитель», «пестунство» – як «педагогія» [10, 104].

Отже, період баяння завершувався у дворічному віці, а точної межі етапу пестування С. Д. Бабишин не вказує. Можна припустити, зважаючи на етнографічні матеріали, що це був п'ятирічний вік. Дослідник історичної демографії, археолог О. Є. Кислий, беручи до уваги значення вікової стратифікації первісного населення у системі організації праці й організації суспільних відносин загалом, зазначає: «Є думка, – яка базується на етнографічних матеріалах, – про особливе ставлення до померлих у віці двох і п'яти років. Згідно з традиціями, поховання дітей до двох років не відбувалося на загальних кладовищах (у дитини ще не було душі, вона не мала власного духа-охоронця тощо)» [7, 59]. Археологи інколи простежують «дитячі» місця поховань у ґрунтових могильниках. Але взагалі для первісного суспільства окремі дитячі кладовища не є правилом. З п'яти років, зазвичай, діти активно включалися в суспільну працю, їх допомога дорослим ставала регулярною, а значить, змінювався певним чином їхній статус. Тобто,

якщо й існували якісь перестороги чи зневажання до поховань дітей взагалі, то після п'яти років вони мали зникнути майже зовсім [7, 59–60].

С. Д. Бабишин не дає назву іншим етапам у житті дитини давніх слов'ян, наголошуючи, що період пестування завершувався певними обрядами і діти починали оволодівати трудовими вміннями та моральними нормами. Пропонуємо виокремити такі два етапи: від 5 до 7 років і від 7 до 12–14.

Віку дитини від 5 до 7 років майже всі народи надають особливого значення [8, 96–97]. В цей час батьки зазвичай передають, а діти приймають на себе відповідальність за молодших дітей, догляд за тваринами і виконання низки інших домашніх обов'язків. Діти стають відповідальними також за свою соціальну поведінку і їх суворіше наказують за порушення її норм. Вважається, що дитина уже стає розумнішою і набуває більш чи менш стійкий характер, який дозволяє приймати нові соціальні ролі. Дитина приєднується до груп ровесників, бере участь у рольових іграх, причому відбувається сегрегація таких груп за статтю. Від дітей очікують також виявлення сором'язливості і наголошується необхідність статевої диференціації у спілкуванні. Тобто, 5–7-річна дитина всюди характеризується інакше, ніж молодша; вона стає більш чи менш інтегральною частиною соціальної структури.

Етнографічні дослідження східнослов'янських народів також засвідчують, що діти рано залучалися до трудових навичок. Основним соціальним показником залучення дітей до праці є дитячі терміни господарського походження. Найбільш ранньою і поширеною дитячою професією общинного (не сімейного) значення була пастуша – підпасок (переважно хлоп'яча).

В землеробських областях хлопчиків 5–7 років називали пахолками (паорками), бороноволоками, навощиками, погоничами. Вони поки що допомагали орати, боронувати (в цих видах робіт вони зазвичай керували кіньми), сіяти, молотити, косити, ставили віхи (тички) між засіяними ділянками, вивозили гній на поля.

Дівочі трудові назви у 5–7 р. – нянька, пестунка. І хлопчики і дівчатка, зазвичай, із 6 років пасли домашніх телят, овець, гусей, свиней [4, 122–123; 9, 329].

Якщо в сім'ї не було старших хлопчиків, дівчатка ставали бороноволоками і навощиками в землеробських роботах. Якщо не було старших сестер, то старші брати виконували роль няньки [9, 329; 4, 123], так було і в інших народів світу [12, 102]. Отже, період з п'яти до семи років можна назвати помічним або початковим в оволодінні трудових знань, умінь і навичок.

Наступний етап у житті дитини – від 7 до 12–14 років – підлітковий або отроцький. Як зазначалося вище, отроцтво – це перша вікова градація

у давньослов'янському суспільстві. У східнослов'янській мові слово «отрок» означало хлопчика 7–14 років, який ще не отримав права голосу зрілого чоловіка. Про важливість настання семирічного віку у житті дитини, яка вже почала готуватися до дорослого життя, свідчить величезний цикл усної народної творчості – давніх казок, героєм яких був «семилітка». Герой-семиліток вибирається на подвиги – чи то з власної волі, чи то під впливом якоїсь біди, яка насувається на батьківщину, і з нею не можуть дати собі ради старші, випробувані воїни, наприклад, старші брати або батьки героя. М. Грушевський наводить приклад з билинно-казкової теми про київського оборонця Михайлика, який в багатьох варіантах є семилітком. Семилітній богатир був типом народної надії на майбутні покоління, ідеал народної сили, яка ніколи не старіє, вічно молодіє і оновлюється. Аналогічним є образ дівки-семилітки, яка рятує своїх близьких власним розумом, розгадуючи складні загадки або виконуючи тяжкі роботи [6, 340, 341].

Отроцький період відзначався активним оволодінням дітьми різними видами праці. З семи років дівчаток поступово залучали до всіх жіночих видів селянського господарства: згрібати сіно, збирати колоски під час жнив, допомагати в'язати снопи, смикати і тіпати (терти) льон, коноплю. З домашніх робіт їх насамперед навчали прядінню і ткацтву на самій грубій, переважно з пачосів льону, пряжі. У віці 7–12 років хлопчики суттєво допомагали землеробам, мисливцям, рибалкам. Наприкінці підліткового віку хлопчикам уже дозволялося самотійно боронити, орати, молотити. Дівчатка також майже повністю були залучені до різних видів домашньої і селянської праці, згідно їх статі [4, 122–123].

Перехід від одного етапу життя до іншого супроводжувався певними обрядами, до найдавніших яких відносять обряди постригів, сажання на коня, заплітання коси, зав'язування пояса, перше боронування у хлопчиків і прядіння у дівчаток, які здійснювалися публічно. Існували й певні проміжні обряди, зокрема обряди постригів у багатьох слов'янських могли відбуватися у різному віці. Так, чеській дослідник слов'янських старожитностей Л. Нідерле зауважує, що у давні часи у поляків він здійснювався на сьомому році, у чехів, за легендою, ще пізніше, у русичів у літописний період (над князівськими дітьми) на 2–3 або на четвертому році життя, у сербів – на третьому, п'ятому, сьомому році [13, 184].

Однак, до основних періодів у житті дитини східних слов'ян VI–XIII ст. можна віднести такі: баяння – від народження до двох років; пестування – від двох до п'яти років; помічний (або початковий в оволодінні трудовими уміннями) – від п'яти до семи років; отроцький – від 7 до 12–14 років. В умовах суворого життя діти давніх слов'ян рано ставали дорослими. Дівчатка вступали в шлюб з 12–13 років, хлопчики – з 14 років.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв. / Сост. С. Д. Бабишин, Б. Н. Митюрков. – М.: Педагогика, 1985. – 363 с.
2. Ариес Ф. Возрасты жизни / Ф. Ариес // Философия и методология истории. – М., 1977 – с. 200–211.
3. Бабишин С. Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – перша половина XIII ст.) / С. Д. Бабишин. – К.: Вища школа, 1973. – 88 с.
4. Бернштам Т. А. Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начала XX в. Половозрастной аспект традиционной культуры / Т. А. Бернштам. – Л.: Наука, 1988. – 278 с.
5. Власов В. Г. Формирование календаря славян. Ранний период / В. Г. Власов // Календарь в культуре народов мира: [сб. ст.] – М.: Наука, 1993. – с.102–144.
6. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т. 9 кн. / М. Грушевський. – Т.1. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
7. Кислий О. Є. Демографічний вимір історії / О. Є. Кислий. – К.: Арістей, 2005. – 328.
8. Кон И. С. Ребенок и общество: (Историко-педагогическая перспектива) / И. С. Кон. – М.: Главная редакция восточной литературы «Наука», 1988. – 270 с.
9. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин [Пер. с нем. К. Д. Цивинной]. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
10. Лексикон словенороский Памви Беринди / [Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука]. – К.: АН УРСР, 1961.
11. Мельников М. Н. Русский детский фольклор: [Учеб. пособие для студентов пед. институтов по спец. № 2101 «Русский язык и литература»] / М. Н. Мельников – М.: Просвещение, 1987. – 240 с.
12. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид [Пер. с англ. и коммент. Ю. А. Асеева. Сост. и послесловие И. С. Кона]. – М.: Наука, 1988. – 429 с.
13. Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле [Пер. с чешского Т. Ковалевой и М. Хазанова. Предисл. П. Н. Третьякова. Ред. А. Л. Монгайт. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1956. – 450 с.
14. Померанцева Э. В. Русская народная сказка / Э. В. Померанцева. – М.: АН СССР, 1963. – 128 с.
15. Сборник этнографических понятий и терминов. Социально-экономические отношения и соционормативная культура. – М.: Наука, 1986.
16. Сяваско Є. І. Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник / Є. І. Сяваско. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка, 2002. – 159 с.
17. Уитроу Дж. Естественная философия времени / Дж. Уитроу. – М.: АН СССР, 1964.
18. Фрезер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрезер. – М.: Наука, 1986.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Радул Ольга Сергіївна – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки КДПУ ім. В.Винниченка.

Коло наукових інтересів: історія вітчизняної педагогіки.

ВЕКТОР ПЕДАГОГІКИ СВОБОДИ У ПАРАДИГМАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНИХ ВИХОВНИХ СИСТЕМ

Алла РАСТРИГІНА

В статті здійснено спробу визначення місця педагогіки свободи у сучасному освітньому просторі, розкрито особливості її впровадження у виховний процес вищого навчального закладу, окреслено основні умови, за яких педагогічне спілкування сприяє розвитку особистісної свободи вихованців